

Aleksandra Žeželj Kocić

PROTIV KULTURNOG HOLESTEROLA

(Suzan Sontag: *Protiv interpretacije i drugi eseji*, preveo sa engleskog Stefan Piper, Darma, Beograd, 2023)

Ko može odgonetnuti biće i karakter umetništva! Ko razume ono duboko slivanje discipline i razuzdanosti na kojem počiva!

Tomas Man, *Smrt u Veneciji*

Nastaviću dalje, gola. Neka boli. Ali neka preživim.

Suzan Sontag, *Kao svest upregnuta u telo*

Knjiga koju je pod naslovom *Kao svest upregnuta u telo: dnevnici i beleške 1964–1980* priredio Dejvid Rif (1952), sin Suzan Sontag (1933–2004), može se čitati i kao svojevrсна dopuna njenoj esejistici, imajući u vidu raznolikost tema kojima se u njoj bavi.¹ Kao što ističe Rif, Sontag je bila „većita učenica, neka vrsta idealne čitateljke velike književnosti, idealne poznavateljke velike umetnosti, idealne gledateljke velikog pozorišta, filma i muzike”. Njeni dnevници kreću se „od gubitka do erudicije i nazad” (Sontag, 2019: 10).² Nužno je barem naznačiti duboku ambivalentnost i kontradikcije misli Suzan Sontag, značajne američke intelektualke i kritičarke, posle koje promišljanje o, recimo, fotografiji, ratu, bolesti, kempu i kiču nikada više neće biti isto.

Suzan Sontag je nesumnjivo bila žena velikih znanja, ali ono što je čini toliko posebnom jeste grozničavost i strast sa kojom je pisala, zbog čega se njeni međuzanrovski zapisi čitaju kao najzanimljivija fikcija. Po sopstvenom priznanju, pisala je i govorila „da bi došla do onoga što misli” (118). Spoznaja po njoj, međutim, „mora da se bavi *utelovljenom svešću*” (123), dok svoju ulogu vidi u sintagmi „intelektualac kao protivnik”: „Biti intelektualac znači biti privržen suštinskoj vrednosti pluralizma i pravu na kritički prostor (prostor za kritičku opoziciju unutar društva)” (292). Za svoj um kaže da „nije dovoljno dobar, nije stvarno provoklasan”, da „nije dovoljno pametna da bi bila Šopenhauer ili Niče ili Vitgenštajn ili Sartr ili Simon Vej” (136), da je „roba s greškom” (179). Istovremeno, Sontag uočava da „njen um postaje sve veći, njegov apetit je neutoljiv” (137). To što koristi um „nekako čini da se oseća aktivnom (autonomnom)” (225), a počinje da pati od „nedostatka intelektualne stimulacije” kada oseti da je njen um postao lenj, pasivan, krut (244–245). Na trenutke iscrpljena samosažaljevanjem i samoprezirom, tragajući za svojim dostojanstvom, Sontag je žudela da „napiše nešto veliko” (326), i da zaigra za onaj tim

¹ Dejvid Rif je izabrao ovaj naslov prema rečenici iz jedne od dnevničkih beleški Suzan Sontag.

² Svi naredni navodi preuzeti su iz ovog izvora, i naznačeni su brojem strane do sledećeg navedenog izvora radi lakšeg hoda kroz tekst.

pisaca koji su „postali referentne tačke za uzastopne generacije na mnogim jezicima” (353). Svoju potrebu za čitanjem ona doživljava kao „strašnu, mahnitnu glad” (171). Ta želja da se nađe u društvu besmrtnih odredila je čitav njen život: „Uzimati celo znanje za svoju provinciju” (172). U pisanju je Sontag „najviše osećala svoju autonomiju, svoju snagu, to da joj drugi ljudi nisu potrebni” (186):

Funkcija pisanja jeste da raznese svoju temu – da je preobrazi u nešto drugo. (Pisanje je niz preobražaja.)

Pisanje znači konverziju vlastitih slabosti (ograničenja) u prednosti. (314)

Moram pisati svakog dana. Bilo šta. Sve. Nositi svesku sa sobom sve vreme itd. (376)

Pričanje kao dodirivanje

Pisanje kao udaranje nekoga (279)

Moja ljubav prema knjigama. Moja biblioteka je arhiva žudnji. (392)

Pisaća mašina je moja pokretna traka. Ali šta drugo mogu da radim? (260)

Ova kompulzivna čežnja da se čita i piše očigledna je na svakoj stranici raznovrsnih beležaka Suzan Sontag, i izuzetno je oslobađajuća za čitaoca koji vidi da kritika može da odudara od „dosade” koju poslovično svaka stručna kritika stvara.³ Istu jačinu emocije i zavodljivosti Suzan Sontag zahteva i od drugih:

Jedina priča koja izgleda vredna pisanja jeste krik, pucanj, vrisak. Priča bi trebalo čitaocu da slomi srce.

Priča mora da pogodi neki nerv u meni. Srce mora da mi zakuca brže kada u glavi začujem prvu rečenicu. Počinjem drhteći pred rizikom. (277)

Umesto da pokušavaš da sakriješ ili izbrišeš ono što ograničava priču, iskoristi upravo to ograničenje. Iznesi ga, grmi protiv njega.

Sloboda korišćenja naglih rezova. (278)

Gotovo utopijskom verom u umetnost – „Umetnost kao krajnji uslov svega” (231), Sontag je pisala i romane kada bi joj eseji postajali zamorni.⁴ Njena prekomerna žudnja za slobodom u izražavanju razlivala se na sve strane, i nije se mogla obuzdati žanrom eseja premda ih je besomučno pisala. U izvesnom smislu, Sontag otelovljuje *žensko pismo* američke kritike, namerno seksualizovano, i u svojoj suštini blisko ljubavnom zanosu:

Napisati knjigu o telu – ali ne neku šizofreničnu knjigu. Da li je to moguće? Knjigu koja je neka vrsta striptiza, razređeno, detaljno ogoljavanje u kojem se svaki kost-mišić-organ otkriva, opisuje, siluje. (248)

³ „Brzina poništava dosadu. (Rešenje za ključni problem XIX veka: dosadu)” (300).

⁴ „Moram prekinuti s pisanjem eseja zato što to neminovno postaje demagoška aktivnost. Počinjem da ličim na nosioca izvesnosti koje ne posedujem – nisam ni blizu toga da ih posedujem” (398).

Biti zaljubljen ("l'amour fou") [luda ljubav] patološka je verzija ljubavi. Biti zaljubljen = zavisnost, opsesivnost, isključivanje drugih, neudoljiva glad za prisustvom, paraliza drugih interesovanja i aktivnosti. Bolest ljubavi, groznica (odatle zanos). (209–210)

Ljubav je letenje, setva, lebdenje. Misao je usamljenički let, lepet krila. (270)

Pisanje je za Suzan Sontag disanje, glad, spasenje, iskupljenje, borba protiv usamljenosti, očaja, pasivnosti, bola i bolesti. Ne znam da li je suludo pomisliti da ona i umire od raka jer „strast vodi u rastakanje tela” (315),⁵ ali je izvesno da je njeno telo uspelo da inkarnira samo delić njenog unutrašnjeg života.⁶

Jedan sloj intelektualne provokativnosti Suzan Sontag uhvaćen je u knjizi *Protiv interpretacije i drugi eseji*, objavljenoj na srpskom 2023. godine, u prevodu Stefana Pipera. Pisani između 1962. i 1965. godine, eseji su zajedno ugledali svetlost dana 1966, uz budnu svest autorke da se „malo toga što je sakupljeno u knjizi može smatrati pravom kritikom”, između ostalog zbog njihove izražene „strastvene pristrasnosti” (Sontag, 2023: 5). Širom svetske kulture, Sontag piše o prozi, kritici, drami, filmu, stilu i umetnosti uopšte, kao i mnogim pojedinačnim umetnicima i njihovim ostvarenjima, dajući nam pregršt definicija pojmova koji se pred njenim budnim okom, i naravno srcem, otvaraju.

Naslovni esej je svakako ključan s obzirom na to da tu Sontag otvara pitanje gubitka nevinosti „pre sve teorije kada umetnost nije poznavala nikakvu potrebu za samoopravljanjem”: „Od sada do kraja svesti, zaglavljani smo sa zadatkom odbrane umetnosti” (12). Pod interpretacijom Sontag misli na „svestan čin uma koji ilustruje određeni kod, određena 'pravila' tumačenja” (13). Čini mi se da bi sve čime se ona bavi trebalo videti kroz prizmu narednog uvida o tome šta interpretacija jeste, i u šta se može pretvoriti:

Dakle, interpretacija nije (kao što većina ljudi pretpostavlja) apsolutna vrednost, gest uma smešten u nekom vanvremenskom domenu mogućnosti. Samo tumačenje se mora proceniti u okviru istorijske perspektive na ljudsku svest. U nekim kulturnim kontekstima, interpretacija je oslobađajući čin. Ona je sredstvo revizije, prevrednovanja, bekstva od mrtve prošlosti. U drugim kulturnim kontekstima, ona je reakcionarna, drska, kukavička, zagušujuća.

Poput gasova automobila i teške industrije koji prljaju gradsku atmosferu, izliv interpretacija umetnosti danas truje naše senzibilitete. U kulturi čiji je već klasični problem hipertrofija intelekta na račun energije i čulne sposobnosti, tumačenje je osveta intelekta nad umetnošću. Štaviše. Ono je osveta intelekta nad svetom. Tumačiti znači osiromašiti, iscrpsti svet... (15)

Koliko su nam i danas bliske analize Suzan Sontag o grubom stisku ili svrabu interpretacije, plenu revnosti interpretatora, najezdi tumačenja u umetnosti! Kako bi, zaista, „izgledala kritika koja bi služila umetničkom delu, a ne uzurpirala njegovo mesto”

⁵ Intelektualnu širinu i provokativnost pokazuje Dragan Đorđević u knjizi *Marsel & Prust: bezgrešne ćelijske deobe*, koja je podstakla ovu našu misao u vezi sa odnosom između bolesti i zdravlja kod prustovskih pisaca i kritičara. Videti: Đorđević, 2017.

⁶ „Unutrašnji život je suviše složen, raznolik, fluidan. Naša tela inkarniraju samo delić našeg unutrašnjeg života” (182–183); „Pokušaj da uvećam svoj unutrašnji prostor” (247).

(20)? Dajući primere najbolje kritike koja rastvara razmatranja sadržaja u razmatranja forme, Sontag govori o *prozirnosti* kao oslobađajućoj vrednosti, principu suvišnosti, nepotrebnoj daljoj asimilaciji, i važnosti oporavka naših čula: „Umesto hermeneutike treba nam erotika umetnosti” (22).

Takođe, Sontag se suprotstavlja staroj antitezi između stila i sadržaja, objašnjavajući da stil nije kvantitativan, ništa više nego što je nadograđen: „Naš način pojavljivanja jeste naš način postojanja. Maska je lice” (25). Uvek ističući istoričnost umetničkog dela, Sontag zna da ne postoje umetnička dela bez stila, samo dela koja pripadaju drugačijim, više ili manje složenim stilističkim tradicijama i konvencijama (26). Sâm sadržaj jeste posebna stilska konvencija, a veliki zadatak kritičke teorije jeste da detaljno ispita formalnu funkciju teme (29): „Umetnost nije samo o nečemu, ona jeste nešto. Umetničko delo jeste stvar u svetu, ne samo tekst ili komentar na svet, umetnost je zavodjenje, ne silovanje” (30). Kroz dalja razmatranja senzibiliteta, estetskog iskustva i predmeta, moralnosti, doživljaja i oblika ljudske svesti, Sontag umetničko delo konačno razume kao živopisan, magičan i egzemplaran predmet koji nas vraća svetu, na neki način otvorenije i obogaćene (37). Pošto je volja stav prema svetu, distanca umetničkog dela od doživljene realnosti koju predstavlja mora ograničiti sentimentalnu intervenciju i emocionalno učesće, koji su funkcije bliskosti (39). Umetničko delo je pre svega predmet, ne imitacija, a umetnost imaginarni pejzaž ili dekor volje (41). Sontag insistira na stilu kao principu odlučivanja u umetničkom delu (42), i na tišini kao često najpotentnijem elementu umetničkog dela (46).

„Da li je obaveza velike umetnosti da neprestano bude zanimljiva? Mislim da ne”, kaže Sontag. Njeni eseji, međutim, to bezmalo uvek jesu. Nemoguće je obuhvatiti osnovne crte eseja Suzan Sontag bremenitih smislom, a ne osiromašiti ih na način na koji to interpretacija kako je ona razume čini. Ipak, potrebno je ukazati na slojevitost njenih tekstova i naglasiti njihove glavne preokupacije: sirovost forme dnevnika; moderna preokupacija psihologijom; poništavanje sopstva; književnost kao primena patnje u ekonomiji umetnosti; kult ljubavi na Zapadu; zdrav razum kao kompromis ili laž; misterija kao negiranje objektivne istine; genijalni ludaci moderne književnosti; teksture savremene realnosti; činovi književnog i filozofskog čerečenja; umnožavanje stvarnosti; teatralna upotreba besmisla; intelektualna kapitulacija; metapozorište; ludilo kao najautentičnija metafora za strast; ideja kao čulni stimulans; beskrajna i supstativna analiza; estetika uništenja; moralno prihvatljive fantazije; seksualnost; *hepeninzi* i emocionalne anestezijske; ezoteričnost, neangažovanost i dekorativnost kempa; transformacija funkcije umetnosti; neprestane banalnosti, nepojmljivi užasi i licemerje našeg doba. Svojevrstne definicije koje Suzan Sontag daje izuzetno su vizuelne, kao kada pisca, po smelosti i finim instinktima, poredi sa bokserom (66); kada nedostatak poštovanja prema sebi naziva bestidnim (73), a antropologiju nekrologijom ili spasavanjem sopstvene duše (83; 87). Govori, recimo, još i o slobodi kao odgovornosti (223); estetskom prostoru kao prostoru zadovoljstva (251); religioznosti kao privrženosti specifičnoj simbolici (273); kempu kao ljubavi prema preteranom, neumesnom, stvarima koje su ono što nisu, ili kao o antitezi tragedije (300; 308); pseudokempu kao o nečemu dekorativnom i bezbednom (305); banal-

nosti kao kategoriji savremenog (206). Od opštih uvida preko *close reading*-a, Sontag se šeta svetskom kulturom i umetnošću kao malo koja kritičarka, osim možda njene intelektualne „suparnice” Kamil Palje, i njenog pravog remek--dela kritičkog tumačenja kulture *Seksualne persone: umetnost i dekadencija od Nefertiti do Emili Dickinson* (1990).

U pogovoru za izdanje eseja iz 1996. godine, Suzan Sontag ističe da je bila „ratoborni esteta i jedva prikriveni moralista” (329), oduvek za „pluralističku, polimorfnu kulturu” (330). Trideset godina po originalnom skupu tekstova, i dalje joj se dopada većina eseja koje je napisala, iako „svet u kom su pisani ovi eseji više ne postoji” (331). Treba imati na umu da joj je još tada, ne samo pojam *visoke kulture* već i sama ideja *ozbiljnog i časnog*, delovala *čudnovato i nerealno*. Naći će se, sigurna sam, poneki „idealni čitalac” koji će ozbiljno i časno čitati knjigu *Protiv interpretacije i drugi eseji*, i izlečiti se od ne samo književnog varvarizma našeg doba nego i od „kulturnog holesterola” koji Suzan Sontag toliko nije volela:

Novi senzibilitet je prkosno pluralističan; on je posvećen ujedno i mučnoj ozbiljnosti, i zabavi, i duhovitosti, i nostalgiji. On je takođe izuzetno istorijski svestan; a proždrljivost njegovih entuzijazama i njihovog međusobnog smenjivanja krajnje je brza i grozničava. (325)

Zapise Suzan Sontag treba čitati kao što je ona čitala Blanšoa, Barta, Siorana, Rob-Grijea, N. Sarot, Bitora, ili Fukoa – kao najzanimljiviju kritiku. I, ako je moguće, bez moralnog žurnalizma, ili osvete intelekta nad svetom.

IZVORI:

- Đorđević, Dragan. (2017). *Marsel & Prust: bezgrešne ćelijske deobe*. Novi Sad: KCNS.
- Man, Tomas. (2004). *Smrt u Veneciji; Tonio Kreger*. (Anica Savić Rebac, prev.). Beograd: Novosti.
- Sontag, Suzan. (2019). *Kao svest upregnuta u telo: dnevnici i beleške 1964–1980*. (Aleksa Golijanin, prev.). Beograd: Službeni glasnik.
- Sontag, Suzan. (2023). *Protiv interpretacije i drugi eseji*. (Stefan Piper, prev.). Beograd: Darma.